

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурлаков Л. Местное самоуправление – основа гражданского общества. Из информационно-аналитических материалов к выездному заседанию Совета по взаимодействию с местными представительными органами (маслихатами) при Сенате Парламента РК в Костанайской области. Астана, февраль 2008 г.
2. Турегельдинов Ж. Местное самоуправление: каким ему быть? Из информационно-аналитических материалов к выездному заседанию Совета по взаимодействию с местными представительными органами (маслихатами) при Сенате Парламента РК в Костанайской области. Астана, февраль 2008 г.
3. Ильницкий А.Я. Гражданское сознание (Информационный бюллетень №5). Лисаковск, 2005.
4. Ильницкий А.Я. Гражданское сознание (Информационный бюллетень №5). Лисаковск, 2005.
5. Ильницкий А.Я. Гражданское сознание (Информационный бюллетень №5). Лисаковск, 2005.
6. Жумабек Т. Депутат Сената Парламента РК, Местное самоуправление: каким ему быть? Юрист-справочная правовая система. 22.05.2007.
7. Жумабек Т. Депутат Сената Парламента РК, Местное самоуправление: каким ему быть? Юрист-справочная правовая система 22.05.2007.

Исмаилова Ж.Б., оқытушы

Костанай мемлекеттік педагогикалық институты

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СОТТЫҢ ІС ҚАРАУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Біріккен Ұлттар Ұйымының жарғысының 7-бабының 1-тармағына сәйкес, Біріккен Ұлттар Ұйымының басты сот органдарының бірі болып халықаралық сот болып табылады. Сондай-ақ аталған құжаттың 92-бабы бойынша Біріккен Ұлттар Ұйымының басты сот органы Халықаралық сот болып белгіленген. Оның негізгі міндеті-дауласып жатқан мемлекеттердің оған шағым еткен кез-келген халықаралық дауды шешіп беруі болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымының жарғысының 33-бабының 1-тармағында халықаралық дауларды реттеудің бейбіт жолдары атап көрсетілген, солардың бірі соттық істі қарауы, атап айтқанда, тұрақты қызмет атқаратын халықаралық сот [1].

Халықаралық дауларды шешу үшін, құқық негізі арқылы шешім шығара алатын әділ органға жүгіну бір жаңа ой емес екені мәлім. Халықаралық юрисдикциядағы аралық соттардың ең ежелгі нысаны және оларды қолдану тәжірибелері ежелгі Шығыс-

қа белгілі болды. Орта ғасырда әжептәуір жиі дауларды шешудің осы әлжуас түрі кездесті. Ұлыбритания мен АҚШ арасында жасалған Джей шартынан халықаралық соттың істі қарауының қазіргі тарихы басталады. Осы екі ел арасындағы бірсыпыра дауларды шешу мақсатында шарт алдын ала аралас комиссияны құруды қарастырған. Ол халықаралық соттың басшылығымен және елдердің әрқайсысымен тағайындалған мүшелердің тең санымен құрылған. XIX ғасырда соттың халықаралық істерді қарауға деген беталыс одан әрі дамуын арта түсті. АҚШ-тағы азаматтық соғыстың уақытында Ұлыбританиямен бейтараптықты бұзғанына байланысты, АҚШ-тың Ұлыбританияға «Алабама» крейсері жөніндегі ісі бойынша дау дамайды білдіруіне қатысты. 1872 жылы АҚШ-пен Ұлыбритания арасындағы аралық соттың дауды қарауы, аралық соттың эволюциясы барысында шешуші кезеңі болды [2].

Ресейдің бастамасымен шақырылған 1899 жылы Гаагада өткен бірінші бітім конференциясынан кейін, тек XX ғасырдың басында ғана халықаралық дауларды шешудің аралық тәсілі ретінде ұйымдастырушылық рәсімделуін тапты. Конференцияға қатысқан ірі мемлекеттер халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу жөніндегі Гаага конвенциясына қол қойды. Конвенцияға сәйкес олар мемлекеттер арасындағы қатынастарды мүмкіндігінше күш-қаруды қолданудан қашқақтау мақсатында халықаралық алауыздықты бейбіт жолдармен реттеуді қамтамасыз ету үшін барынша көп күш салуды міндеттенді. Конвенция қатысушылары Аралық соттың тұрақты палатасын құрды. Палата тұрақты орган ретінде құрылған болса да, ол осы сөздің толық мағынасындай, тұрақты жұмыс істейтін сотқа айналған жоқ. Нақтылы дауды қарап талқылау үшін, сот құрамын құратып және мемлекеттермен бір немесе бірнеше арбитрларды таңдап алу мүмкіндігі бар, 150-200 тұлғалардан (әр келісім беретін мемлекеттен 4 судьядан) тұратын тізімді Конвенция алдын ала қарастырды.

1907 жылдың екінші Гаага бітім конференциясы екі органды құрды: Халықаралық жұлде палатасын және Аралық соты. Олардың қызметі Аралық соттың Тұрақты Палатасының сот іс-жүргізуі өзгеше едәуір аса көбірек тұрақты сипатта болуы керек екендігі айтылды. Әр түрлі себептермен осы соттарды құру мақсатындағы талаптануы жетістікке апарған жоқ, бірақ оларды құру туралы шешімнің өзі халықаралық деңгейде соттың істі қарау үрдісінің ұйымдастырылуына мемлекеттердің бірінші қадамы болды. Екінші Гаага конференциясында АҚШ делегациясының бір мүшесі Аралық сот туралы былай деді (бұл ойдың дұрыстығы кейін тарихпен расталды): Соттың бұл түрі біріккен ұлттар оған берген өкілеттер негізінде шешімдерді шығара алады [3].

Хронологиялы бірінші халықаралық сот органы болып – Орталық Американдық сот табылады. Ол 1907 жылы АҚШ тікелей саяси қысымымен Гватемала, Гондурас, Коста-Рико, Никарагуа және Сальвадормен құрылды. Сот суб аймақ мемлекеттердің саяси бірлесуінің тездетуі үшін және саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін құралды. Ол тек қана он жыл қызмет етті, өйткені өз алдына қойған міндеттерді орындап шыға алмады. Орталық Американдық сот Халықаралық құқықтың дамуына және халықаралық сот органдарының құру тәжірибесіне біршама белгілі ықпал жасай алмады.

Тұрақты халықаралық органды құру идеясына Стояновтан бастап орыс заңгерлері, халықаралық саясат білгірлері көп зейін аударды. Бұл мәселе туралы халықаралық сот жөніндегі Л.Камаровскийдің еңбегі маңызды мәнге ие. Бұл жұмыста алғаш ретте әлем заңтану әдебиетінде тұрақты халықаралық сот қызметінің жалпы ұйымдастырушылық бастамаларының теориялық негізі және тұжырымдамасы беріліп отыр. Л. Камаровский халықаралық соттың керек екендігін егемендікпен халықаралық қатынастың байланыса бастағандықтан дәйектемелейді. Халықаралық қатынас мемлекеттер арасындағы қатынаста теңдік пен өзара қарым-қатынасты білдіреді. Осылай, тұрақты халықаралық сот мемлекетаралық болып танылады [4].

Л. Камаровскийдің ойынша, тұрақты халықаралық сот келесідей ұйымдастырушылық принциптерге негізделген: сот тәуелсіздігі, алқалылық, жарастылық, жариялылық, кассациялық, халықаралық істердің сипаты бойынша департаменттерге бөлінуі. Егемендік принципі негізінде, мемлекеттер үшін сотқа жүгіну өз еркімен жүргізілуі тиіс. Сот құзыреттігінен толығымен мемлекеттердің барлық ішкі істері қатысты болмауы тиіс. Соттың шешімі міндетті сипатта

болуы керек. Мәжбүрлеуі мүмкін, бірақ шектелген сипатта. Соттың қарамағына қару күштерді тапсырылуына жол берілмейді.

Халықаралық сот органдары тарихи факт жүзінде жалпы күзіреттігі бірінші әмбебап халықаралық сот органы болып табылатын Ұлттар Лигасы жанындағы Халықаралық сот төрелігінің тұрақты палатасынан бастау алады. 1920 жылы Ұлттар Лигасы Статутының 14-бабына сәйкес құрылған Халықаралық Сот төрелігінің тұрақты палатасы, халықаралық дауларды соттың шешуі саласында ілгері үлкен қадам болып табылды. Халықаралық Сот төрелігінің Тұрақты Палатасы өзінің түсінігінде сот органы болып саналды және де өз қызметтерін орындауға дайын болды. Бірақта Аралық Соттың Тұрақты Палатасына ұқсас оның күзіреттігі даудағы тараптардың келісімінен толығымен тәуелді болды. Басқа жақтан қараған кезде, жаңа сот органы әр уақытта әр мемлекет үшін қызмет атқара алатындығын ескерсек, тек қана белгілі дауды шешкен кездегі соттың юрисдикциясын тануы болған жоқ, сол сияқты басқа да барлық болашақта болуы мүмкін деген дауларды тануға бетбұрыс болды. Осыменен Палата факультативті юрисдикцияда болды. Соған қоса Палата міндетті күзіретті бөліп беру мүмкіндігі қарастырылды. 1939 жылға қарай Палатаның міндетті юрисдикциясын 65 мемлекет таныды. Оның факт жүзіндегі қызмет атқарған кезін (яғни 1922 жылдың қаңтарынан 1940 жылдың ақпанына дейін) де қарастырылуға 79 іс берілді, 12 тоқтатылған және 65 істі түсіндіру жөніндегі 2 өтінішті қоспаған кезде (2). Басым көпшілігі ол істердің қатарына еуропалық ішкі даулар мен проблемалар кірді, өйткені олар көп жақты және екі жақты халықаралық қатынастардың дамуында үлкен рөлге ие болған жоқ. Сот төрелігін жүзеге асырудан басқа, яғни даулардың шешімін шығарудан басқа Ұлттар Лигасы

Ассамблясының және Кеңесінің өтініші бойынша заң мәселелері жөнінде өз ойларын білдіруге құқылы болды. Осылай алғаш рет жалпы сипаттағы халықаралық сот пайда болды [5].

Ұлттар Лигасы Статутының 14-бабының негізінде, 1920 жылы Ұлттар Лигасы Кеңесімен Ұлттар Лигасы Ассамблясымен және кеңесімен осы жылдың желтоқсанында мақұлданған сот Статутының жобасын әзірленген заңгерлердің арнайы комиссиясын құрды. 1921 жылы Халықаралық Сот төрелігінің Тұрақты Палатасына судья-мүшелерді сайлауы өткізілді. Судьялар тоғыз жыл мерзіміне сайланды. Алғашында сот он бір судья және төрт орынбасарларынан құрылып, кейін судьялардың саны он беске дейін өсті. Кеңес Одағы Палата статутына қол қою жөніндегі хаттамаға қатысушы болған жоқ, Ұлттар Лигасына 1934 жылы кірген соң да бұл мекеменің күзіретін таныған жоқ [6].

1945 жылы БҰҰ-ның жарғысына сәйкес жаңа Халықаралық Сот деген сот органы құрылды. БҰҰ-ның жарғысының 92-бабына сәйкес, Халықаралық Сот-Біріккен Ұлттар Ұйымының басты сот органы болып табылады. Оның құрылуы БҰҰ Жарғысының 33-баптың 1-тармағының жүзеге асырылуын білдірді, өйткені ол соттың істі қарауын ұйымдастыру мүмкіндігін халықаралық дауларды шешудің бітімгершілік амалы ретінде қарастырылды.

Халықаралық Соттың Статуты БҰҰ Жарғысының XIY бөлімімен қоса Думбортон-Оксте (1941 жыл) өткен конференцияда, Вашингтондағы заңгерлер Комитетінде және Сан-Францискода 1945 жылы өткізілген конференцияда жасалынды.

1945 жылы 26 маусымда қол қойылған және сол жылы жиырма төртінші қазанда күшіне енген Статутына сәйкес, халықаралық сот БҰҰ-ның басты сот органы болып табылады.

БҰҰ-ның мүшелері бір уақытта Сот статутының қатысушылары болып табылады, ал БҰҰ-ның мүшелері емес шарт негізінде БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы Қауіпсіздік Кеңесінің ұсынысы бойынша қатысушылары бола алады (БҰҰ-ның жарғысының 13-бабы). Сот әр бөлек іс үшін және Статуттың басқа мүше емес мемлекеттер үшін Қауіпсіздік Кеңесі айқындаған шарт жүзінде ашық (Статуттың 35-бабы).

Халықаралық Сот халықаралық құқық саласында беделі танылған заңгерлер немесе жоғарғы Сот лауазымдарын тағайындау үшін өз елдерінде қойылатын талаптарды қанағаттандыратын жоғары моральдық қасиеттерге ие тұлғалардың санынан азаматтыққа тәуелді еместігін ескере отырып сайланған, тәуелсіз судьялар алқасын құратын он бес адамнан құралған.

Сот мүшесіне үміткерлер әр мемлекетте, Аралық соттың Тұрақты Палатасының мүшелерінен құрылған «ұлттық топтар» деп аталатын мүшелерімен ұсынылады. Егер белгілі бір мемлекет Палатаға мүше болмаса, онда ол Халықаралық Соттың мүшелеріне үміткерлерді ұсыну үшін арнайы ұлттық топты құрады. Аралық Соттың Тұрақты Палатасының ұлттық тобының ұсынысы бойынша тізімге кіргізілген тұлғалардың санынан Сот мүшелері Бас Ассамблеясымен және Қауіпсіздік Кеңесімен сайланады.

БҰҰ-ның мүшесі болып табылмайтын, бірақ Статуттың қатысушы мемлекеті болып табылатын ел судьяларды сайлауға қатыса алады, егер ерекше келісімнің жоқ екендігі болса, онда Қауіпсіздік Кеңесінің ұсынымымен Бас Ассамблея айқындаған шарт жүзінде жүргізіледі. Бұл резолюция 1948 жылдың 8 қазанында Бас Ассамблеямен қабылданды. Осы резолюцияға сәйкес, барлық БҰҰ-ға мүше және мүше емес мемлекеттер судьяға үміткерлерді ұсыну және сайлау кезінде тең жағдайға ие.

Сотта өндіріс француз және ағылшын тілдерінде жүргізіледі, бірақ әр тарап ресми тілдердің екеуінен біріне сөздерді және құжаттарды аударып, басқа тілді қолдауға құқылы.

Әр іс ерекше сәйкес екі (жазбаша және ауызша) сатыда жүргізіледі.

Жазбаша саты бірнеше айға созылады. Өйткені әр тараптар іс бойынша жазбаша түсінік-мемарандумдарды ұсыну қажет. Іс екі мемлекеттің келісімді тапсыру мезетінен басталады.

Егер мемлекет сот құзіреттігіне бағыну міндеттемесін өзіне алса, онда оған қарсы іс мемлекетке талапкер біржақты жазбаша түрде жүгінгеннен кейін басталады.

Ауызша сот істің тыңдауға дайын болған кезде басталады. Бұл сот әдетте бірнеше күнге, кейде бірнеше жетіге созылады. Тараптар өкілеттер арқылы қатысады. Олар қорғаушы мен іс бойынша өкілеттің көмегін пайдалана алады. Осындай сатыдан кейін Соттың жабық жиналысы өткізіледі. Жариялы отырыста тек сот шешімі жарияланады. Ол судьялардың дауыс көпшілігімен қабылданады, дауыс саны тең болса, төрағаның дауысы шешуші болады.

Сот Статутының 57-бабы әр судьяға өз ерекше ойын білдіру құқығын береді, егер де шешім толығымен немесе жартылай оның ойын білдірмесе. Сот Регламентінің 74-бабының 2-тармағына сәйкес судьялар шешімімен келіспейтіндігін білдіре алады, не ерекше оймен бөлісе алады. Осылай бірінші кезде оны жеке, екіншісін ерекше деп атайды.

Халықаралық сот төрелігінің тұрақты палатасының тәжірибесіне сәйкес, олар басылуға жобамен бірге жіберілуі үшін жеке және ерекше ой пікірлер шешім жобасының екінші ақырына дейін ұсынылуы тиіс [3].

Халықаралық қатынастарда Халықаралық Соттың құқығы едәуір үлкен. Осы себептен соттың рөлін

арттыру үшін субектілер ортасын ұлғайту керек. Сотқа тек мемлекеттер ғана қол жеткізе алатынын білеміз, бірақ БҰҰ Жарғысының 71-бабына сәйкес консультативті мәртебеге ие халықаралық үкіметтік және үкіметтік емес ұйымдар да Сотқа жүгіне алса, бұл жаңа норма сот рөлін арттыруға үлкен ықпал тигізуі мүмкін. Жыл сайын Халықаралық Сотқа өндіріске істі қабылдау жөніндегі 600 арыздарға дейін қабылдауы, қызметінің үлкен перспективасын білдіреді.

Халықаралық Сот Статутын реформалау жөніндегі мәселелер көп қарастырылады. Ой-пікірлер мен ұсыныстар да көп. Олар Сот юрисдикциясын істі қарауға арнаған мәселелер ортасын ұлғайтумен арттыруды ұсынады.

59 мемлекет және де басқа да мемлекеттер БҰҰ Халықаралық Сотының міндетті юрисдикциясын тануға келісім білдіріп, осы мәселеге қатысты алдында белгіленген сөздерді жоққа шығарып жатыр.

Бұл мәселеге қатысты жұмыс жалғасуда, өйткені Халықаралық Сот мемлекетаралық дауларды шешуде соңғы инстанция бола отырып, мемлекеттер үшін кепіл болып табылатыны сияқты [7].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: учебник. 2-е изд. М: издательство Бек, 2000. 220 с.
2. М. Беджауи, Международный Суд ООН: прошлое и будущее, Журнал международного права, 1995, № 2, 42 с.
3. Нысанбаев Н. Судебная защита прав человека, ретроспективный анализ.//Евразийское сообщество: общество политика, культура. 2001. №1.С.39
4. Рыжаков А.Р. Правоохранительные органы. М., 2001.
5. Черных Г.Г. Судебная власть. М., 1998.
6. Халықаралық құқық. Дәрістер курсы.-Алматы. Қаз ГЗУ, 2003.-472 б.
7. Лазарев С.Л. Международный арбитраж. М., 1989.

Қанапина С.Ғ., аға оқытушы, филология ғылымдарының кандидаты

Көбекова Ж.Қ., магистранты

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

М. МАҚАТАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ КОНТЕКСТІК СИНОНИМДЕРДІҢ СТИЛЬДІК ҚОЛДАНЫСЫ

Синонимдерге анықтама беруде әр автор әр түрлі белгілерге сүйенеді, мәселен, Л.А.Булаховский, А.Д.Григорьева, Л.Н.Саркисова, В.К.Фаворин синонимдер мағынасы жағынан тең сөздер десе, Р.А.Будагов, А.Н.Гвоздев, қазақ ғалымдары К.Аханов, Ә.Болғанбаев синонимдер – мағыналары жағынан сәйкес келіп, бір ұғымды білдіреді дейді. Сол сияқты А.Реформатский синонимдер әр түрлі ұғымды білдіреді деп есептесе, Е.М.Галкина-Федорук, Н.М.Шанский, К.В.Горшкова синонимдер бір ғана объективтік шындықты бейнелей ке-

ліп, стилистикалық және мағыналық реңктер арқылы айқындалатын сөздер деп тұжырымдайды.

Белгілі ғалым Ф.Ш.Оразбаева өзінің «Қазіргі қазақ тіліндегі сын есім синонимдер» атты еңбегінде мынадай тұжырым жасайды: «Кез келген тілді алсақ, синонимдер - сол тілдің сөздік құрамы мен сөз байлығының дәрежесін байқатар көрсеткіш. Оның тілдегі сөздік қордың дамуына емес, жалпы көркем әдебиеттің, өнердің кемелденіп, толысуына, көркем сөздің жетілуіне, күнделікті өміріміздегі қарапайым сөйлеу тілінің нәрленіп, қа-